Ansh - Journal of History
A Peer Reviewed International Refereed Journal
E-ISSN No. 2 5 8 2 – 0 4 6 X
International Journal for Research in Applied History
Website: www.anshjournal.com

ભારતીય ઐતિહાસિક સ્થાપત્ય પરંપરા

PATEL PRITIBEN SHANKARLAL
Ph.D. Research Scholar in History
H. N. G. University, Patan
Email : pritimahipatel231@gmail.com

પ્રસ્તાવના - :

એશિયા .વિશ્વમાં એશિયાખંડ વિસ્તાર અને જનસંખ્યા બંને દ્રષ્ટિએ સૌથી મોટો ખંડ છે જેની ધરતી સુજલામ અને .ખંડમાં ભારત દેશ વિશાળ વિસ્તાર તેમજ અતિ વસ્તી ધરાવતો છે અને પ્રકૃતિએ જેને ધનધાન્યથી સમૃદ્ધ બનાવેલ છે .સુફલામ છે, એ ભારત ભૂમિએ આપણને અને વિશ્વને સમૃદ્ધ અને વૈવિધ્યસભર વારસો આપ્યો છેસિંધુખીણ ની સંસ્કૃતિના લોકોની . આરંભીને આજ દિન સુધીના લોકોએ ભારતે પોતાની બુદ્ધિશક્તિ, આવડત,અને કૌશલ્યો દ્વારા સમૃદ્ધ બનાવ્યું છેઅસંખ્ય ઋષિમુનીઓ ., સંતો ,વિદૃષિઓ, ઇતિહાસવિદો, વિધવાનો, વૈજ્ઞાનિકો, ચિંતકો, સંશોધકો, કલાકારો, કારીગરો વગેરેએ ભારતીય સંસ્કૃતિનો સમૃદ્ધ દેહપિંડ ઘડવામાં પોતાનો અમૂલ્ય ફાળો આપ્યો છે .

ઇતિહાસવિદ્દો અને વિચારકો માને છે કે, સંસ્કૃતિની ઉષા ભારતમાં પ્રગટી હતીસત ., ચિત, અને આનંદની અનુભૂતિનું સામથ્ય ધરાવતી જો કોઈ સંસ્કૃતિ વિશ્વમાં હોય તો તે માત્ર ભારતની સંસ્કૃતિ છે. ભારતની સંસ્કૃતિ એટલે હિમાલયની સંસ્કૃતિ, ગંગાયમુના-, સરસ્વતી અને સિંધુ.કાવેરીની સંસ્કૃતિ-

ભારતીય સ્થાપત્ય કલાની પરંપરાની શરૂઆત માનીએ તો તેની શરૂઆત હડપ્પા કારણકે ભારતમાં પહેલી જ્ઞાત સભ્યતા .સભ્યતાથી માનવામાં આવે છે હડપ્પા છે. આ સમયમાં જ મનુષ્યએ પહેલીવાર નગર, મકાન, મંદિર, સ્નાનાગાર વગેરે સ્થાપ્યા હતાઆ સભ્યતા સિંધુ . નદીની આસપાસના વિસ્તારમાં છે. સિંધુ સભ્યતા પછી ભારતીય સ્થાપત્ય પરંપરાને મૌર્યકાળમાં જોવા મળીઆ સમયમાં સ્થાપત્યમાં લાકડાની ચીજવસ્તુઓ તેમજ પથ્થરને પોલિસ . કરવાની કલાનો પણ વિકાસ થયો.આકાળની કલાઓમા સ્તુપોનો વિકાસ થયો .

હિંદના લોકોએ .તે વૈવિધ્ય અને સમૃદ્ધ છે .હિંદે વિશ્વને જે સાંસ્કૃતિક વારસો આપ્યો છે .પણ ઐતિહાસિક કાળથી સાંસ્કૃતિક વિરાસતની ઘણી બાબતો વિશ્વની પ્રજાઓનો ભેટ ધરી છે જેમ કે, શિલ્પો કંડારવાની કળા તો લગભગ ૫૦૦૦ વર્ષો જેટલી પ્રાચીન છે. મૌર્યયુગ

દરમિયાનનું ઊંધા કમળની આકૃતિ ઉપર વૃષભ કે સિંહનું શિલ્પ, સારનાથની ધર્મચક્ર પ્રર્વતનવાળી ગૌતમ બુદ્ધની પ્રતિમા, જૈન તીર્થંકરોની પ્રતિમાઓ એ ઇલારાની ગુફાઓ વગેરે જોતાં આપણા વારસાનું ગૌરવ થાય છે.

ભારત ભૂમિ તેની વિવિધ કલાઓ માટ઼ે વિશ્વભરમાં સુપ્રસિધ્ધ છેઆ વિવિધ કલાઓમાં . ચિત્ર, નૃત્ય, સંગીત અને શિલ્પએમાંય સ્થાપત્યકલાનો .સ્થાપત્ય વગેરેનો સમાવેશ થાય છે- તેથી .ભારત એક અધ્યાત્મક પ્રધાન દેશ છે .અનોખો અને લાંબો ઐતિહાસિક વારસો છે તેમાં પ્રત્યેક સ્થાપત .ભારતીય કલા સદૈવ ધર્મપ્રધાન રહી છે્યનો ઉદભવ ધર્મ આધારિત જણાય છે.

➢ **સ્થાપત્યનો અર્થ** - :

વાસ્તુ" સંસ્કૃત ભાષામાં સ્થાપત્ય માટે" શબ્દ વપરાય છે. વાસ્તુનો સીધો સબંધ નિવાસ સાથે રહેલો છેએટલે ભવનો અને ”સ્થાપત્ય કલા“ આજ વાતને બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો . .ઇમારતો બાંધવાની કલા

પૂર્વ આયોજન કરી તદ્દનુસારરેતી, માટી, ચૂનો, પથ્થર, સિમેન્ટ વગેરેની મદદથી કોઈ પણ ઇમારત, સ્મારક, સ્તંભ, આવાસ .નિવાસ વગેરેની રચના એટલે સ્થાપત્ય કળા-

➢ **પરંપરાનો અર્થ** - :

સંસ્કૃતિ અને પરંપરા વિશેનું જ્ઞાન દરેક .પરંપરા સમાજની સામૂહિક વિરાસત છે સામાન્ય .સમાજના નવા સભ્યો દ્વારા શીખવા મળે છે રીતે “પરંપરાએ લેટિન શબ્દનો એક ” પરંપરા એ સમુદાયના લોકો માટે રિવાજો .જેનો અર્થ થાય છે પ્રસારિત કરવું .શબ્દ છે, વર્તણૂકો, યાદો, પ્રતીકો, માન્યતાઓ, દંતકથાઓનું પ્રસારણ છેઅને તે સંસ્કૃતિ નો એક ભાગ . ઉજવણી .બની જાય છે, સમારોહ અને સમાજ દ્વારા વહેંચાયેલી પ્રકૃતિના પક્ષો, તેમજ લોક વાયકાના તમામ અભિવ્યક્તિઓ વગેરે પરંપરાનો ભાગ છે .

અંથનોગ્રાફી અનુસાર પરંપરા એ રિવાજો,માન્યતાઓ, વ્યવહાર, સિદ્ધાતો અને કાયદાઓનો સમૂહ પ્રગટ કરે છે.

➢ **ભારતીય સ્થાપત્યકલા**- :

ધીમે -મહાન સામ્રાજ્યના ઉદય અને પતન થતાં વિદેશી આક્રમણો થયા બાદ ધીમે પ્રજા અને કલાનું ભારતીયકરણ થયુંતેથી વિભિન્ન સંસ્કૃતિઓ અને શૈલીઓનો સમનવય . .ભારતીય સ્થાપત્યકલા અને મુર્તિકલાના વિકાસમાં પ્રતિબિંબત થાય છે

➢ **ભારતીય સ્થાપત્યકલાનું વર્ગીકરણ - :**

પ્રાચીન સ્થાપત્યકલા	**મધ્યકલીન સ્થાપત્ય**	**આધુનિક સ્થાપત્ય**
↓	↓	↓
હડપ્પીય કલા	દિલ્હી સલ્તનત	ઇંડોગોથિક શૈલી
મૌર્યકાલીન કલા	મુઘલકાળ	આધુનિક રોમન શૈલી
ગુપ્ત કાલીન કલા		
દક્ષિણભારતીય કલા-		

ઉપરોક્ત વર્ગીકરણ જોતાં તેની મહત્વની સ્થાપત્યકલા નીચે પ્રમાણે છે.

: હડપ્પીય સંસ્કૃતિની સ્થાપત્યકલા (૧)

ઇમાં સિંધુ નદીના કિનારે સમૃદ્ધ સભ્યતાથી ૨૦૦૦ પૂર્વે.સ.થી ઇ ૩૦૦૦ પૂર્વે.સ. જેનો આગળ જતાં ભારતના વિશાળ ભાગમાં ફેલાવો થયો જેને .શરૂઆત થઈ"હડપ્પીય સભ્યતા કે સિંધુખીણ સંસ્કૃતિસ્વરૂપે ઓળખવામાં આવે છે ". જીવંત કલ્પના અને કલાત્મક સંવેદનશીલતા આ સભ્યતાની વિશેષતા હતીઅનેક મૂર્તિઓ ., છાપ, ઘરેણાં, માટીના પકવેલા વાસણોથી ઉજાગર થાય છેદડો નગર -જો-આ સભ્યતાના બે મુખ્ય સ્થળો હડપ્પા અને મોહે . આ ઉપરાંત આયોજિત રસ્તાઓ .આયોજનના ઉદાહરણો છે,મકાનો, અને ભૂગર્ભ ગટર યોજના આ યુગના ઈજનેરી કૌશલ્યનું પ્રમાણ છેઆ ઉપરાંત સમાજની વિશાળ કોઠીઓ ., દેહસંસ્કાર, મૃત્યુ પછીની પૂજા વિધિ, નર્તકીની કાંસ્યમુર્તિ, શૃંગાર સામગ્રી, દાઢીવાળી પૂજારાની મુર્તિ, મેસોપોટેમિયન સિક્કાઓનો સમાવેશ થાય છેદડો નગરની વાસ્તુકલા -જો-હડપ્પા અને મોહે . પશ્રીમ એકબીજાને સમાંતર -દક્ષિણ અને પૂર્વ-ઓ ઉતરનગરના મુખ્ય રસ્તા .વર્ગાકાર સ્વરૂપે છે હડપ્પીય નગરોની એક વિશેષતા તેના સાર્વજનિક સ્નાનાગારો તેમજ .કાટખૂણે છેદતા હતા મુખ્ય વિશેષતા ભૂગર્ભ ગટર હતી.

➢ **મૌયકાલીન સ્થાપત્યકલા :**

: સાંચિનો સ્તૂપ (૧)

મૌર્યકાળ દરમિયાન બૌદ્ધધર્મમાં સ્તુપો,વિહારો, અન્ય પ્રકારની ધાર્મિક સ્થાપત્યકાળ જોવા મળે છેભગવાન બુદ્ધના શરીરના વિવિધ અવશેષો ., વાળ, દાંત, અસ્થિ, રાખ વગેરેને દાબડામા મૂકી તેના ઉપર પથ્થર કે ઇટોંનું અંડાકર ચણતર કરવામાં આવતું તેને 'સ્તૂપ' કહે છેપારણ ઉતરપ્રદેશના બસ્તી જિલ્લાના પીપરાવા ગામમાંથી અને બિહારના ચં . .માં મળી આવેલ સ્તુપો પૂર્વમૌર્ય કાલીન જણાય છે૧૯૦૫ .સ.જિલ્લાના લોરીયા ગામમાંથી ઇ આ કલાના પુરાવાઓ ધર્મપ્રેમી અને ક્લાપ્રેમી સમ્રાટ અશોકના સમયમાં મળી આવે છે .

મૌર્યયુગમાં રચાયેલ સાંચિનો સ્તૂપ, વાસ્તવમાં ઇટોંનો અને હાલના સ્તૂપ કરતાં કદમાં અડધો જ હતોસ્તૂપની કોર કાચી .બોદ્ધ સ્તૂપ સ્થાપત્ય કલાનો અમૂલ્ય વારસો છે આ. ઈંટોથી બનાવવામાં આવે છે, જ્યારે બહારનું પડ પકવેલી ઈંટોથી બનાવામાં આવે છેસ્તૂપની . ચારેબાજુએ રચેલા ગોળાકાર રસ્તાને'મેધિ' કહે છેતેનો ઉપયોગ પ્રદક્ષિણા કરવા માટે થાય . સૌથી મહત્વની વિશેષતા ભારત સરકાર .લાકડાની બનાવટ છે (પ્રવેશદ્વારમાં) સ્તૂપના તોરણો.છે રૂપિય ૨૦૦ દ્વારા બહાર પાડેલી નવીાની ચલણી નોટમાં આ "સાંચિ" ના સ્તૂપને સ્થાન મળ્યું છે.

➢ **ગુપ્તકાલીન કલા** :

ઇપૂર્વે બીજી સદીના મૌર્ય સામ્રાજ્યના પતન પછી નાના રાજવંશોનો ઉદય .સ. જેમાં શૃંગ.થયો, કણ્વ, કુષાણ, અને શકોને ગણાવી શકાયદક્ષિણી અને પ્રશ્ચિમી ભારતમાં સાત . વાહન ઈશ્વાકુ, અમીર, વાકાટક પ્રસિદ્ધ હતાધાર્મિક ક્ષેત્રે શૈવ ., વૈષ્ણવ અને શાક્ત જેવા બ્રાહ્મણો સંપ્રદાયો ઉદભવ્યાગુપ્તયુગમાં પથ્થરો કોતરીને ગૂફાઓ અને સ્તુપોના રૂપથી સ્થાપત્યકલા . ભારતીય સ્થાપત્યકલાનો સુર્વણ " જ્ય દરમિયાન થયેલી સ્થાપત્યકલા નેગુપ્ત સામ્રા .શરૂ થઈ યુગ" કહે છે .

(૧) ઇલોરાનું કૈલાસ મંદિર :

અનેક અજાયબી સંગ્રહીને અડીખમ ઉભેલું મંદિર એટલે ઇલોરાની ગૂફાઓમાં આવેલું .કૈલાસ મંદિર

ઇલોરાની અતિપ્રાચીન ગૂફાનં .માં શિવમંદિર બનેલું છે૧૬-તેની આશ્રય પ્રમાણે તેની વિશેષતા એ છે કે સમાન્ય રીતે કોઈપણ મંદિર નું બાંધકામ જમીનમાં પાયા બનાવી નીચેથી

Ansh - Journal of History
A Peer Reviewed International Refereed Journal
E-ISSN No. 2 5 8 2 – 0 4 6 X
International Journal for Research in Applied History
Website: www.anshjournal.com

ઉપરની તરફ કરવામાં આવે છેજ્યારે અહી આ વિશાળ મંદિરને એક વિશાળ ખડકમાથી . ઉપરથી શરૂ કરીને નીચેની તરફ કોતરીને મંદિરનુ રૂપ આપ્યું છે, અથાગ મહેનત માંગી લે છે . મંદિર ચારે તરફ સુંદર અને .શાગ્ર બુદ્ધિપૂર્વક ની ગણતરી વગર આવું સ્થાપત્ય શક્ય નથીકુ અનેક હાથીની પીઠ પર બધુ જ .તેનું પ્રવેશદ્વાર બે માળનું છે .વિશાળ મુર્તિઓથી ભરેલું છે વજન હોય તેમ કતાર બદ્ધ હાથીઓના શિલ્પો આવેલા છે ૧૬ મંદિરની ઉપર તરફ જતાં . આ મંદિર નું નિર્માણ રાષ્ટ્રકૂટવંશના રાજા કૃષ્ણદેવરાયના .બનેલો છે થાંભલાવાળો એક મંડપ માં યુનેસ્કો દ્વારા વિશ્વ વિરાસત સ્થળ તરીકે આ મંદિર સ્થાન ૧૯૮૩ .સ.ઇ .સમયમાં થયું હતું પામ્યું છે. મંદિરમાં ૩૪ ગૂફાઓનો સમાવેશ થાય છેજેમા .ં બૌદ્ધ, જૈન, હિન્દુ ધર્મની ૧૩ થી ૨૯ જૈન ધર્મની ૩૦ થી ૩૪ નંબરની ગુફાઓ છેરૂપિયાની ચલણી નોટ ૨૦ નવી બહાર પાડેલી . .પાછળ આ ગુફાની પ્રતિકૃતિ ની સ્થાપિત કરેલ છે

➢ **નાગરશૈલી સ્થાપત્યકલા** :

(૧) કોણાર્કનું સૂર્યમંદિર :

કોણાર્ક શબ્દ બે શબ્દો'કોણ' અને 'અર્ક' થી મળીને બન્યો છે કોણનો અર્થ ."ખૂણો" અને અર્ક નો અર્થ 'સૂર્ય' થાય છે .

ઓરિસ્સા રાજ્યમાં આવેલું કોણાર્કના સૂર્યમંદિરનુ નિર્માણ ગંગવંશના શાસક .માં થયું હતું ૧૨૫૦ થી ૧૨૩૮.સ.નરસિંહવર્મન પહેલા દ્વારા ઇજે ભારતનું સૌથી મોટું સૂર્યમંદિર છે. ભગવાન સૂર્યને સમર્પિત આ મંદિર કાળા પથ્થરમાંથી બનેલું હોવાથી તેને “બ્લેક પેગોડા” તરીકે ઓળખવામાં આવે છેઆ મંદિરમાં ભગવાન સૂર્ય સાત ઘોડાવાળા રથને . જે આઠ .આરા છે ૮ પૈડા માં ૬ આ રથમાં ડાબી બાજુ .ચલાવી રહ્યા હોય તેવી પ્રતિકૃતિ છે બા .આ મંદિરમાં સૂર્યની ત્રણ પ્રતિમાઓ છે .પ્રહરનું સૂચન કરે છેલ્યવસ્થા ફૂટની ૮ જે સૂર્યની - .૯ જે સૂર્યની-યુવાવસ્થા .સૂર્યનું સૂચન કરે છે જે ઉગતા .પ્રતિમા છે૫ ફૂટની પ્રતિમા છેજે . .૩ જે સૂર્યની - વૃદ્ધાવસ્થા .દિવસના મધ્યભાગનું સૂચન કરે છે૫ ફૂટની પ્રતિમા છેજે દિવસના . યુનેસ્કોની વિશ્વ વિરાસત યાદી .અંતભાગનું સૂચન કરે છેમાં કોણાર્કનું સૂર્યમંદિર નું ઇ ૧૯૮૪ .સ. .મળે છે માં સ્થાનતદ્દઉપરાંત ભારતીય નવી ચલણી રૂપિયા ૧૦ ની નોટ પાછળ આ પ્રતિકૃતિ સ્થાન પામેલ છે.

➢ **દિલ્હી : (સામ્રાજ્ય શૈલી) સલ્તનત સ્થાપત્યકલા -**

Ansh - Journal of History
A Peer Reviewed International Refereed Journal
E-ISSN No. 2 5 8 2 – 0 4 6 X
International Journal for Research in Applied History
Website: www.anshjournal.com

પ્રત્યેક શાસ .આ શૈલી દિલ્લીના શાસકો દ્વારા સંરક્ષિત થયેલી માનવામાં આવે છેકો દ્વારા પોતાની રુચિઓ પ્રમાણે બનાવેલી શૈલીનો વિકાસ થયો હતો.

(૧) કુતુબમિનાર :

મીટર ઊંચી આ ૫.૭૨ .કુતુબમિનાર ભારતના મહત્વપૂર્ણ સ્મારકોમાનું અંક છે ગગનચુંબી ઇમારતની રચનામાં ગોળ, લાલ પથ્થર અને આરસ વપરાયો છે ભૂતલનો ઘેરાવો . .૧૩૭૫ મીટર છે, જે ઊંચાઈ પર જતાં ૨ ૭૫.મીટર થાય છેઆ ભવ્ય ઇમારતના નિર્માણ . .સ.મી સદીમાં કુતબુદીન ઐબક દ્વારા થયો અને તેના મૃત્યુ બાદ ઇ ૧૨ કાર્યનો આરંભ -માં સુધારો૧૨૧૦વધારો કરી ઐબકના જમાઈ ઇલ્તુતમિશે તેને પૂર્ણ કરાવ્યોતે ભારતની આજ . તેનો ઉપયોગ નમાજ .સુધીની પથ્થરોમાંથી બનેલ સૌથી ઊંચો સ્તંભ મિનાર છેની અજાન આપવા થતો હતોકુતુબમિનાર એ સૂફીસંત ખ્વાજા કુતુબુદીન બખત્યિર કાફી ની યાદીમાં . માં કુતુબમિનારને વિશ્વવિરાસતની યાદીમાં ૧૯૯૩ .સ.યુનેસ્કો દ્વારા ઇ .બનાવવામાં આવ્યો હતો .સામેલ કરવામાં આવ્યું છે

૨)) કુવ્વત : ઉલ ઇસ્લામ મસ્જિદ -

કુતબુદીન ઐબક દ્વારા દિલ્હી વિજયના લક્ષ્યતથા ઇસ્લામ ધર્મની પ્રતિષ્ઠા કરવા માટે તેનું નિર્માણ કરવામાં આવ્યુંકુતબુદીન ઐબક દ્વારા અજમેર ખાતે અઢી દિવસ ઉર્સ ઉત્સવનું . આ મસ્જિદ નિર્માણ જૈન મંદિરને .આયોજન થતું હોવાને કારણે આ મસ્જિદનું નિર્માણ કરાવ્યું જૈને .તોડીને બનાવામાં આવ્યું"ઢાઈ દિન કા ઝોપડા" તરીકે ઓળખવામાં આવે છે .

➢ **મુઘલકાલીન સ્થાપત્યકલા :**

ઈસ્લામિક સ્થાપત્યકલાનો અંતિમ સમય -ઇન્ડો.મુઘલવંશની સ્થાપના બાબરે કરી હતી .આ વાસ્તુકળામાં સંગેમરમર અને લાલ પથ્થરોનો ઉપયોગ થતો હતો .માનવામાં આવે છે

(૧) તાજમહેલ :

તાજમહેલ વિશ્વની સાત અજાયબીઓ પૈકીનો એક છેમુઘલકાલીન બાંધકામમાં . તાજમહેલ શાહજહાંની પત્ની અર્જમંદબાનું ના નામને સમગ્ર વિશ્વમાં .તાજમહેલ બેનમૂન છે માં તે ૧૬૩૧ જૂન .શાહજહાંની પત્નની લોકપ્રિય નામ મુમતાજ મહલ હતું .અમર કરી દીધું છે મૃત્યુ પામી, જેની યાદમાં શાહજહાં એ ભવ્ય અને યાદગાર તાજમહેલ બંધાવ્યો.

.વર્ષ સુધી તાજમહેલનું નિર્માણ કરાવ્યું ૨૨ એમ ૧૬૫૨ થી ૧૬૩૧.સ.ઇઅલંકારિત સુલેખન, ચારબાગ શૈલીના બગીચાઓ, આંગણામાં ફુવારાઓ, તેના મધ્યભાગમાં ગુંબજ, બારીક નક્શીકામ, આરસનો રંગીન ટુકડા અને કિંમતી પથ્થરોની સજાવટ તાજમહેલને સંપૂર્ણતા અને સુંદરતા અર્પે છેતાજની મધ્યમ .ાં મુમતાજની કબર છે - તેની ચારેબાજુ ખૂબજ સુંદર કલા . તે સમયે તાજમહેલ બાંધવામાં સાડા ચાર કરોડ કરતાં .કરિગીરીવાળો અષ્ટકોણીય જાળી છે તાજમહેલના મુખ્ય જનદેશન તરીકે ની કામગીરી ઇશાખાન .પણ વધારે રૂપિયા ખર્ચ્યા હતા અને તેની ડિઝાઇન ઉત્સાદ અહમદ લાહોરી દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવી હતીયુનેસ્કો દ્વારા વિશ્વ . માં તાજમહેલને ૧૯૮૩ વિરાસત સ્થળની યાદીમાં સૌપ્રથમ વાર ભારતની સ્થાપત્ય તારીકે .માન્યતા મળી

(૨) ફતેહપુર સિક્રી - : બુલંદ દરવાજો :

આ શૈલી .ઇંડો ઈસ્લામિક વાસ્તુકલાનો શ્રેષ્ઠ નમૂનો અકબરે બંધાવેલ ફતેહપુર સિક્રી હતું હિન્દુ અને ફારસી શૈલીઓનું મિશ્રણ છેફતેહપુર સિક્રીનો દરવાજો અકબરે ગુજરાત પર . આ સ્થળ પ્રાચીનકાળમાં .વિજયની યાદમાં બંધાવ્યો હતો"સિક્રી રૂપબલ" નામથી ઓળખાતું હતુંમાં લાલરેતાળ ૧૫૭૬.સ.ત્યાર બાદ અકબરે ઇ .જેની ડિઝાઇન બહાઉદ્દીન તૈયાર કરી હતી . મીટર ઊંચો ભવ્ય બુલં ૪૦ પથ્થરથીદ દરવાજાનું નિર્માણ કરાવ્યુંજે વિશ્વનો સૌથી મોટો . બાદશાહ અકબરે ઉતરપ્રદેશના આગ્રાની પ્રશ્ચિમે સૂફીસંત ચિસ્તીની યાદમાં .પ્રવેશદ્વાર ગણાય છે મીટર ૫૦ મીટર પહોળો અને ૪૧ આ બુલંદ દરવાજો .ફતેહપુર સિક્રી નામનું શહેર વસાવ્યું તે દુનિયાનો સૌથી ભવ્ય દરવાજો છ .ઊંચો છેે. આ ઇમારતને "જોધાબાઇ નો મહેલ" પણ કહે છે.અહીં રાણી જોધાબાઈનું નિવાસ સ્થાન હતું .

➢ **મારૂ ગુર્જર સ્થાપત્ય શૈલી -: (ગુજરાતનું સ્થાપત્ય)**

(૧) રાણીની વાવ - : (પાટણ)

તે .અણહિલવાડ પાટણએ ગુજરાતનું સાડા પાંચસો વર્ષ સુધી રાજધાનીનું નગર છે સમયે પાટણ એક સુંદર, સમૃદ્ધ અને સંસ્કારી નગર હતુંપ્રશ્ચિમે -આ વાવ પાટણ શહેર થી ઉત્તર. .સ્તલિંગ તળાવ આવેલું છે:તેની બાજુમાં સહ .મી દૂર સરસ્વતી નદીને કિનારે આવેલું છે.બે કી થી ૧૦૨૨) લા એ૧ પ્રબંધ ચિંતામણી જણાવ્યા મુજબ આ વાવ ચૌલુકય રાજા ભીમદેવ માં તેની પત્ની રાણી ઉદયમતીએ બંધ (૧૦૬૪ાવી હતીપ્રશ્ચિમ - આ વાવનું બાંધકામ પૂર્વ .

મૂળમાં આ વાવ સાત .વાવનો પ્રવેશદ્વાર પૂર્વ તરફ અને કુંડ પશ્ચિમે આવેલો છે .માં થયું છે પરંતુ હાલમાં આ વાવનો પ્રવેશ .મજલાની હતી, બંને બાજુની દીવાલો ,પગથિયાં, કૂવાની પાછલી દીવાલ અને પાંચ મજલા જળવાયા છે મીટર ૬૫ આ વાવ .લાંબી અને ૨૦ મીટર પહોળી અને ૮૧ ફૂટ ઊંડી છેકરતાં વધારે શિલ્પીઓએ ભેગા મળીને તેનું બાંધકામ કરેલું ૮૦૦ . .છેવાવમાં સેંકડો સ્થાપત્યો છેહજારોની સંખ્યામાં ઉત્કૃષ્ટ કોતરકામના નમૂના છે .. જુદીજુદી - ડિઝાઈનોમાં જાળીઓ કોતરવામાં આવી છે. સુડોળ અંગો અને તે અંગવલયથી સર્જાતા કમનીય અંગવળાંકોએ સુંદરતાને વધુ સુરેખ કરી આપે છેઆ શિલ્પો .વાવમાં દશાવતારની મુર્તિઓ છે . શૈવ, વૈષ્ણવ અને શક્તિ સંપ્રદાયને લગતા છેસ્થાપત્ય કલા પ્રમાણે વાવના ચાર પ્રકાર હોય . છે જેમાં નંદા, ભદ્રા, જયા, અને વિજ્યા હોય છે રાણી ની વાવ ને ત્રણ મુખ્ય અને ત્રણ . પ્રવેશમાર્ગ હોવાથી તેમજ બંને બાજુ સીડીઓ હોવાથી જયા, અને વિજ્યા એમ બે પ્રકારની કહી શકાય છે તેમજ વર્ષ .માં તેને વિશ્વ વિરાસતનો દરજ્જો મળેલ છે ૨૦૧૪ યુનેસ્કો દ્વારા વર્ષ . માં ભારત સરકાર દ્વારા નવી બહાર પાડેલી ચલણી નોટની પાછળ તેને દર્શાવવામાં ૨૦૧૮ .આવી છે

➢ **રાજપૂત શૈલી - : જેસલમેર નો કિલ્લો** :

રાજપુતોએ ઝૂલતી .રાજપુતોએ મુખ્ય રીતે ભવ્ય મહેલો અને કિલ્લાઓનું નિર્માણ કરાવ્યું આ .જેસલમેરનો કિલ્લો તેની અદભૂત વાસ્તુકલા માટે જાણીતો છે .બાલ્ક ની પ્રથા પ્રચલિત કરી કિલ્લો ભારતીય, ઇસ્લામી અને ફારસી વાસ્તુકલા નું મિશ્રણ છે. જેસલમેરનો કિલ્લો ઇસ.. ૧૧૫૬માં રાવલ જૈસલ નામના ભાટી રાજપૂત શાસક દ્વારા ત્રિકુરા પહાડીની ટોચ પર નિર્માણ કરવામાં આવ્યું હતું .

જોકે .આ કિલ્લાનું બાંધકામ પીળા રંગના પથ્થર અને પીળી રેતીથી નિર્માણ કરેલુ છે આ કિલ્લાનો પીળો અને સોનેરી રંગની ચમકથી તે સોનાની જેમ ચમક તો દેખાય છે માટે તેને . “સોનેરી મહેલ” તરીકે ઓળખવામાં આવે છેતેની ભવ્યતા અને સુંદરતાને કારણે તે . રાજસ્થાનના પર્યટન સ્થળોમાનો એક ગણાય છે. ૭૬ મીટર ઊંચો આ વિશાળ જેસલમેર કિલ્લાની લંબાઇ ૪૬૦ મીટર એ પહોળાઈ ૨૩૦ મીટર છેભવ્ય અને વિશાળ ૪ આ કીલ્લામાં . આ કિલ્લામાં બનાવેલી હવેલીઓ રાજાશાહી .જેમાં એક દ્વાર પર તોપો મુકેલ છે .પ્રવેશદ્વાર છે

આ કિલ્લાની બારીઓ તેમજ દરવાજામાં ખુબજ બારીકાઈ થી નકશીકામ .અંદાજથી બનાવેલ છે .આ કિલ્લો તેની અનોખી બનાવટથી બાકીના કિલ્લો ઓથી અલગ પડે છે .કરેલ છે

➢ **: ઇંડો ગોથિક શૈલી**

માં ભારતમાં સ૧૯૪૮ .સ.ઇૌપ્રથમ આવેલી પોટુંગલ પ્રજાથી આધુનિક સ્થાપત્ય કલાનો પ્રારંભ ગણી શકાય છેત્યારબાદ ડચ., અંગ્રેજ એ ફ્રાંચ પ્રજાએ ભારતમાં સ્થાપત્યકલા ક્ષેત્રે પોતાનું પ્રદાન દેશને આઝાદી સુધી આપ્યુંવિક્ટોરિયા શૈલી તારીખે જાણતી આ કલા . ભારતીય, ફારસી અને ગોથિક શૈલીનું મિશ્રણ છે. ઇંડો ગોથિક શૈલીના સ્થાપત્યમાં દરવાજા તેમજ બારીની સંખ્યા હંમેશા એકી સંખ્યામાં હોય છેરંગીન કાચનો બહોળા પ્રમાણમા ઉપયોગ . .થાય છે

આ પ્રકારના સ્થાપત્યમાં ઉપરનું ગુંબજ કલાત્મક હોય છેતેમજ તેની સાથે સ્થાપત્યના અંદર . .ભાગમાં ગુંબજના અંદરનો ભાગ સુશોભિત કરવામાં આવે છે

➢ **કેથેડ્રલચર્ચ -: (ગોવા)**

.માં ગોવામાં એકેથેડલ ચર્ચનું નિર્માણ થયું૧૬૧૯.સ.ઇઆ ચર્ચ પોર્ટુગલ ગોથિક શૈલીમાં બનાવવામાં આવ્યું.ચર્ચમાં આવેલ ગોલ્ડન બેલ પ્રખ્યાત છે .

(૧) નવી રોમન શૈલી -:

આ શૈલીમાં સાદગી, આધુનિકતાની સાથે ભારતમાં ચાલી આવેલ બધી સંસ્કૃતિનો સંગમ જોવા મળે છેજેમ કે .ઉપરના ઊંધા ધુમ્મટની અવધારણા આ સમયે પ્રચલિત થઈ ., સુપ્રિમકોર્ટ, રાષ્ટ્રપતિ ભવનના મથાળે આવેલ ધુમ્મટ.

૨)) રાષ્ટ્રપતિ ભવન -: (દિલ્લી)

નિર્માણો દ્વારા નવરોમન શૈલી ની શરૂ પછી કરવામાં આવેલા ૧૯૧૧.સ.અંગ્રેજ દ્વારા ઇ .થઈએડવિન લુટિયન અને હરબર્ટ બેકર દ્વારા કરવામાં આવેલી નવી દિલ્હી શહેરી સ્થાપત્યકલાની શૈલીનું શ્રેષ્ટ ઉદાહરણ છે દિલ્લીને હિંદુસ્તાનના .'રોમ' તરીકે ઓળખવવામાં આવે છે .એડવીન લુટિયન હતા જેના સ્થપતિ .રાષ્ટ્રપતિ ભવનનું નિર્માણ કરવામાં આવ્યું છે . રાષ્ટ્રપતિ ભવન એ ભારતનું સૌથી વિશાળ રહેણાકી મકાન છે ૩૪૦ માળ અને ૪ જેમાં .

લાલ પથ્થરથી નિર્મિત .ઓરડા છે, ગુંબજ સાંચિના સ્તૂપને અને જાળીઓ મુઘલ સ્થાપત્યને શૈલી મળતી આવે છે .

- **ઉપસંહાર:**

આમ, આ સમૃધ્ધ સાંસ્કૃતિક વારસએ એવું તો આકર્ષણ જમાવ્યું કે પ્રાચીનયુગ દરમિયાન અહીં વિદેશી પ્રજાઓના ધાડેધાડા ઉતરી આવ્યાજી સદીથી ૨ પૂર્વેની.સ.ઇ . સિંકદરની ભારત પર ચઢાઈ થી ગ્રીકો પછી શકો .શરૂઆતમાં પરદેશી પ્રજાઓના દોર શરૂ થયો, કુષાણો, પહલવો, હૂણો વગેરે જાતિઓ આવીઆ .દિ પાષણયુગમાં ભટકતા માનવીનો ક્રમશ : ગુપ્તકાળમાં મહેલો .વિકાસ સાધીને પ્રાચીનયુગમાં સુવિકાસિત નગરોનું નિર્માણ થયું, ગૂફા સ્થાપત્યો નો વિકાસ થયોમધ્યકાલીન યુગમાંમુઘલ સલતનની છાંટાવાળું મસ્લિમ સ્થાપત્ય . આધુનિકયુગમાં બ્રિટિશ સ્થાપત્યોમાં ભવનો .વિકસ્યું, શાળાઓ વગેરેનું નિર્માણ થયુંભારતીય . આ પરંપરા ભારતીય સ્થાપત્ય .સ્થાપત્ય પરંપરાને બીજા અન્ય સેંકડો સ્થાપત્યોની ભેટ મળી .વારસાને જાળવી રાખ્યો છે

<u>સંદર્ભ સૂચિ</u>

૧ગુજરાત રાજ્ય પાઠ્યપુસ્તક મંડળ ૧૦ -:ધો - સામાજિક વિજ્ઞાન પુસ્તક ., ગાંધીનગર ૧- પૃ-
૨સંજય પાધડાળ અને અજય પટ .ેલ "ભારતનો સાંસ્કૃતિક વારસો" યુવા ઉપનિષદ પબ્લિકેશન, અડાજણ , સુરત, પાંચમી આવૃતિ ૨૮ - પૃ - ૨૦૨૦ -

૩. ધર્મદર્શન પૂર્તિ "દિવ્ય ભાસ્કર" ગુરુવાર તા -: ૧૩ ૨૦૨૧/૫/

૪ .युनियन सुर्जन “भारतीय संस्कृति एवं परंपरा” विशेषाक अंक – २, अप्रेल-जुन : २०१९, मुँबई, - पृ- २१.

૫ . स्वेता शर्मा और स्वेता मिश्रा, “भारतीय सांस्कृतिक धरोहर” – २६,५६.

૬ ડૉ શાસ્ત્રી.ગં .હરિપ્રસાદ ."ગુજરાતનો ઇતિહાસ "પ્રાચીનકાલ" યુનિગંથ નિર્માણ બોર્ડ., ગુજરાત રાજ્ય, બીજી આવૃતિ ૧૭૯ - પૃ -૨૦૧૨ -

૭મુકુંદભાઈ ..પી બુહુમક્ષત્રિય." પાટણના બે કિર્તિમંદિરો" વકીલ સંજય એમ, પાટણ ટાઈમ્સ - આવૃતિ ૪-પૃ - ૧૯૯૬ -

૮ .रमेश चंद्र, “भारत के ऐतिहसिक पर्यटक स्थल” नीलकंठ प्रकशन, महरौली, नई दिल्ही, प्रथम संस्क्ररण – २००१, पृ – ५००.

૯ સંજય પાધડાળ ."પૂર્વોકત ૬૪-પૃ - ”